

יהודים זה לא אותנטי

עפרי אילני

שבעה עשורים אחרי הקמתה של מדינת ישראל, שאלת השייכות של היהודים למקום אקוטית יותר מאי פעם. מול הטענה הפלסטינית בדבר זרותם של היהודים בארץ, דוברים ציוניים מבקשים להוכיח שהיהודים הם ילידיה האותנטיים. בד בבד, יהודים מחוץ לישראל מנסים לייצר צורה חלופית של אותנטיות יהודית – מעין "ילידיות גלותית". אך הניסיון להשריש את היהודים בהוויה אותנטית כזו או אחרת, אם בישראל אם בגולה, מועד לכישלון.

אפריל 2024

ה מפעים יותר מנוף טבעי מפואר, מרכז הרים פראי או משביל המתפתל בשדות? יש שיאמרו שלנוכח מקסמים אלו של הטבע מוצא האדם את העולם; בעומדו מול עץ שופע עלווה הוא משתרש מחדש במקום, הקורא לו ומזמין אותו להיענות. אך הפילוסוף היהודי-צרפתי עמנואל לוינס התקשה להתפעל ממקסמי הנוף. בכל פעם שעמד בפני עץ או נקרא לנעוץ שורשים במקום, התעורר בו רצון דווקאי להמריא אל הרקיע ולעזוב את אותו מקום – אפילו באמצעות טיל.

העניין נעשה רלוונטי בשנת 1961, כששוגרה לחלל החללית הסובייטית ועליה הקוסמונאוט יורי גגארין. כמה פילוסופים אירופים הביעו בהלה מפני השלכותיו של צעד זה על המצב האנושי. בראש המחנה הזה ניצבו הפילוסוף מרטין היידגר וחסידי. מבקתו ביער השחור הזהיר היידגר שהטכנולוגיה העכשווית משבשת לבלי הכר את הקיום האנושי משום שהיא קורעת את האנשים מן הארץ ועוקרת אותם ממנה. לפי גישה זו, גורלם של בני האדם הוא לחיות על פני הארץ, ואל להם להתכחש לכך. האדם הטכנולוגי "מאבד את העולם" ונקרע באופן בלתי הפיך מהווייתו האותנטית. חנה ארנדט, תלמידתו של היידגר, התריעה כי האדם בן זמננו טועה טעות גורלית כאשר הוא מנסה להשתחרר מן הקיום על פני האדמה, המגדיר את מהות המצב האנושי.^[1]

גם לוינס הושפע מהגותו של היידגר, אך הוא דווקא צהל לנוכח הופעתו של האדם בחלל. לשיטתו, מה שעורר התפעלות בעלילות הגבורה של גגארין היה אותה עזיבה דרמטית של "המקום". לדידו של לוינס, קידושם של "העולם" ו"המקום" היו מורשת אינפנטילית ומסוכנת של הפגאניות הגויית.^[2] היהדות

שוללת ראייה זו; היא מסרבת בתוקף להשתרשות. "הנטיעות בנוף, הדבקות במקום [...] הרי זה פילוגה של האנושות לילידי המקום ולזרים", כתב לוינס. מסיבה זו, הוא בירך על התפתחויות הטכניקה. "הטכניקה עוקרת אותנו מן העולם ההיידגריאני ומן האמונות התפלות של המקום", כתב. לדידו, היהדות הייתה תמיד שוות נפש ביחס למקומות, והדבר נכון אפילו לתנ"ך, שלטענתו כמעט אינו מציין עצים בשמם. כמו הטכנולוגיה, גם היהדות קרעה מן העולם את מסווה המסתורין שאפיין את העידן הפאגאני. היהודים לעולם אינם בני המקום. הם אינם ילידים של שום מקום. זה בדיוק מה שמייחד אותם.

במובלע, לוינס השיב בעניין זה להאשמה שהפנה היידגר כלפי היהודים כאשר הציג את היהודי כמי שסובל מהיעדר-עולם. לפי היידגר, האדם המודרני מצוי בסכנה של עקירה מן העולם, אך יש קבוצה אנושית שהיא עקורה באופן מיוחד: היהדות העולמית. היהודי הוא במהותו חסר-עולם, weltlos. כך גרסה גם ארנדט. בריאיון ב־1964 היא טענה כי "העם היהודי הוא דוגמא קלסית של עם חסר-עולם שקיים במשך אלפי שנים". זוהי, לשיטתה, הצורה הספציפית של האנושיות היהודית. בניגוד להיידגר, ארנדט סברה שהיה בכך "קסם מיוחד", והוא הלך לאיבוד עם הקמתה של מדינת ישראל.^[3]

אך האם אותו "חוסר-עולם" הוא עניין השייך לעבר? שאלת השייכות של היהודים למקום עודנה אקוטית גם כיום, כעבור יותר משבעה עשורים. זו אינה שאלה תיאורטית, והיא נוגעת לעניינים ארציים הרבה יותר מהמסע לחלל. דווקא בעידן גלובלי, שבו הממד הגיאוגרפי איבד לכאורה את משמעותו, אנו חווים תביעה חדשה להתמקמות והשתרשות שמקבלת ניסוח פוסט-קולוניאלי - ניסוח תרבותי ופוליטי גם יחד. כפי שראינו, לוינס יצא בשעתו נגד החלוקה של העולם לילידי המקום ולזרים, שזוהתה עם המטפיזיקה הרומנטית וההיידגריאנית. אך בזמננו החלוקה הזאת עולה מחדש, הפעם דווקא במסגרת השיח הפרוגרסיבי.

הציונות הבטיחה לשוב ולנטוע את היהודים בקרקע באמצעות השבתם למולדתם. באופן שאינו משתמע לשתי פנים היא טענה שארץ ישראל היא המולדת של היהודים, האדמה שאליה הם שייכים. אך כפי שאבקש להראות להלן, הבטחה זו כשלה במידה רבה. הטיעון בדבר הילידיות של היהודים בארץ ישראל אמנם נשמע ברמה, אבל מעטים מקבלים אותו. יתרה מזו, אפילו התרבות הישראלית עצמה, ברבים ממופעיה, חותרת תחתיו ואינה מאמינה ממש במקומיות של היהודים בטריטוריה הנתונה לשליטתם.

חלופה לכך עולה בעשורים האחרונים ממגמה תרבותית שניכרת בחוגים יהודיים פרוגרסיביים, הרואה בגולה את המקום המהותי של היהודים. כך נעשה ניסיון ליצור צורה חדשה של אותנטיות יהודית, מעין ילידיות גלותית. אך כנגד שתי המגמות המתוארות, וברוח אמירתו של לוינס, ברצוני לטעון כי הניסיון להשריש את היהודים בהוויה אותנטית כזו או אחרת, אם בישראל אם בגולה, מועד לכישלון.

ילידים ואנטי-ילידים

בשנות השמונים של המאה השבע-עשרה, כאשר הקווייקר האנגלי ויליאם פן ביקר בנחלתם של בני לְנָאפָה בפנסילבניה של היום, הוא תיאר בהשתוממות את המראה ואורחות החיים של הילידים. "הם מושחים עצמם בשומן דוב מזוקק, ומכיוון שאינם מגינים על עורם מפני השמש ומזג האוויר, הוא שחום", הוא מציין בחיבור "דוח על האינדיאנים בני לְנָאפָה".^[4] עד כאן התיאור מזכיר באופיו תיאורים אתנוגרפיים אחרים של מנהגים ילידיים. אבל פן ממשיך ומוסיף אפיון טיפוסי פחות. לדבריו, "עיניהם קטנות ושחורות, לא בלתי דומות לאלו של יהודי מן השורה". גם במכתב שחיבר בסמוך לאותו זמן הוא ציין שילדי הלנאפה מזכירים כל כך זאטוטים יהודים, "שכאשר אתה רואה אותם אתה עלול לחשוב שנקלעת לאזור דיוק'ס פלייס או ברי סטריט בלונדון", מקום מושבם של יהודי העיר.^[5]

הזיהוי בין יהודים ובין ילידים אמריקאים ואחרים מופיע בכמה חיבורים מן העת החדשה המוקדמת - בין השאר באלה של הנזיר הישועי ז'וזף-פרנסואה לפיטו בקנדה, ואחר כך בכתבי הנוסע הבווארי פטר קולבה, שטען בראשית המאה השמונה-עשרה כי מצא דמיון בין היהודים ובין אנשי הקווייקו (Khoikhoi), המוכרים בכינוי הוטנטוטים, באזור כף התקווה הטובה.^[6] תיאורים אלו מעידים על התפיסות הרווחות בכתביה האתנוגרפית בת התקופה. נוסעים שהתוודעו לקבוצות ילידיות ברחבי העולם הקולוניאלי הניחו שהאנשים שפגשו הם צאצאי עשרת השבטים שנפוצו ברחבי העולם אי אז בתקופת המקרא. לשיטתם, הילידים היו צאצאי העברים הקדמונים.

אך לא במקרה נחשבת כיום תפיסה כזאת לאנקדוטה מוזרה ותו לא. כבר בהמשך המאה השמונה-עשרה, הזיהוי בין יהודים לעמים ילידיים נחשב מופרך. האפשרות לתאר דימיון בין יהודים לילידים באמריקה התקיימה בזכות חפיפה מסוימת במקום שהם תפסו בשרשרת ההוויה בעת החדשה המוקדמת. במקרה של בריטניה, האפשרות הזאת הייתה קשורה גם לכך שבאותה תקופה כמעט לא היו בה יהודים, ותיאוריהם נישאו על כנפי הדמיון.^[7] במדומיין האירופי, גם היהודים וגם "הפראים" תוארו כאנטי-נוצרים אנושיים למחצה. השאלה שהם הציבו בפני הנוצרים הייתה באיזו מידה הלא-נוצרי הוא אנושי. לא בכדי, ההאשמות בדבר עבודת השטן ואכילת תינוקות כוונו לשתי הקבוצות, ושתייהן לא נחשבו ראויות להיושע. אך למעשה, עצם הופעתו של המושג "יליד" תחת המושג "פרא" שמט את הקרקע מתחת להשוואה בין שתי הקבוצות. עם הופעתה של הגישה ההתפתחותית לדת ולתרבות תוארה דתם של "הפראים" כדת פרימיטיבית, דתו של "האדם הטבעי". היהודים, לעומת זאת, השתייכו לקטגוריה שונה לגמרי, זו של מי שאמונתם ומנהגיהם התנוונו בהשפעתם של דחיית המשיח והקיום בגלות.

הוגי הלאומיות האירופית היו מוכנים לראות בעם ישראל הקדום עם ילידי המחובר לאדמתו, אך לא כך ראו את היהודים בני זמנם שהיו מוכרים להם באירופה. הפילוסוף יוהן גוטפריד הרדר, שלא היה עוין כלפי היהודים, דימה אותם ל"צמח טפילי שנתלה כמעט בכל האומות האירופיות". הפילוסוף גיאורג וילהלם הגל החרה החזיק אחריו והציג את היהדות, מאז אברהם, כאומה שהשליכה מאחוריה את

הזיקה לטבע ולאדמה. "אברהם שוטט עם עדריו אנה ואנה בארץ חסרת גבולות, אך לא קירב אליו חלקת אדמה זו או אחרת [...] אילו עשה כן, היה נקשר אליה והופך אותה לחלק מעולמו שלו. [...] זר היה על פני הארץ, זר לאדמה ולבני האדם גם יחד".^[8] אם כן, היהודים הם חסרי שורשים.

עם ראשית צמיחתה של התפיסה הלאומית באירופה גברה האידיאליזציה של העמים הילידיים באמריקה. באופן מיוחד, כמה מההוגים הראשונים של הלאומיות הגרמנית מצאו דמיון דווקא בין העם הגרמני לילידים באמריקה, שייצגו מבחינתם אותנטיות ושורשיות. ההזדהות הרומנטית עם היליד באמריקה היא קו תרבותי שעובר לאורך חלק ניכר מההיסטוריה של הזהות הגרמנית המודרנית - מימי "הסער והפרץ" במאה השמונה-עשרה ועד לימין הקיצוני הגרמני בימינו. היא הגיעה לשיא של פופולריות בהשפעת הרומנים הבדיוניים של קארל מאי, במיוחד **וינטו ויד הנפץ**. היהודים, לעומת זאת, זוהו במידה הולכת וגדלה כיצורים חסרי מולדת - ההיפוך המוחלט של ילידיות.

אולי בתגובה לשלילה זו השתרשה בבורגנות היהודית במרכז אירופה השתקקות אל הילידיות. "אח, להיות לאינדיאני, מוכן מיד, ועל גב הסוס הדוהר, נטוי באוויר, להרעיד שוב ושוב להרף עין מעל האדמה הרועדת", כתב פרנץ קפקא בפרגמנט "שאיפה להיות אינדיאני".^[9] המשוררת אלזה לסקר-שילר כינתה את חבורת ידידיה "האינדיאנים", וראתה עצמה כצ'יף של שבט במערב הפרוע. אבל לא רק סופרים ומשוררים היו שותפים לסנטימנט הזה. תנועות הנוער הציוניות של ראשית המאה העשרים, ובהן בלאו וייס והשומר הצעיר, אימצו מושגי מחנאות וכינויים טוטמיסטיים הלקוחים מהמיתולוגיה והתרבות של הילידים באמריקה. הפולקיסטים הגרמנים, לעומתם, בזו לשאיפה הזאת. "למה לכם לשוטט בחורשותינו הקדושות? כסומים עוברים אתם בתוכן, בלי להעיף מבט בתהומות שבצידי הדרך", כתב אחד ממנהיגי הוונדרפוגל, תנועת הנוער הגרמנית, בפנייה מתריסה לחברי התנועה היהודית המקבילה, והוסיף: "כאילו נודדים אתם עדיין דרך מדבריות עוינים, רדופים עד צוואר, ללא לאות, אל מטרה רחוקה, כך חולפים אתם כזרים ליד שפע היופי, כאילו בתוך ישימון". היהודים תוארו כנוודים תלושים שפוגעים בהרמוניה הטבעית, כתם מכוער הפוגם בנוף שמסביבם.

מתברר שהאשמה זו לא עברה מן העולם. כאמור, בשנים האחרונות שאלת הילידיות עולה שוב בנוסח חדש. במסגרת שיח ביקורת הקולוניאליזם, שהיכה שורש בשכבות המשכילות במערב, הפכה הילידיות שוב לנושא מרכזי על סדר היום, גם אם במופע שונה למדי מהמופעים שהוזכרו קודם. המילה "אינדיאני" נמחקה כמובן מן הלקסיקון, ויתר על כן, במסגרת כללי השיח העכשוויים, אימוץ רומנטי של זהות ילידית נחשב לחטא מגונה. עם זאת, הילידיות הפכה שוב למטבע מוערך. השיח האנטי-קולוניאלי בצורתו הנפוצה מחלק את העולם באופן בוטה לשני מחנות: "מתישבים" ו"ילידים".

התשוקה אל הילידי

חלק בלתי נמנע מחזרתה של שאלת הילידיות של הפלסטינים מזה ושל היהודים מזה הוא זליגתה לדיונים סוערים ברשתות החברתיות. זוהי הגרסה הפופולרית של הדיון האקדמי בשאלת ההיבטים הקולוניאליים של המפעל הציוני, שהתנהל מעל גבי במות מחקר בעשורים האחרונים. כעת זוכה דיון זה

לתפוצה רחבה בכמה סדרי גודל; פוסטים בנושא זוכים לאלפי שיתופים ולרבבות סימוני לייק. תופעה זו מעידה על ההשפעה העצומה שיש לשיח הזכויות הילידיות על הדור הצעיר בצפון אמריקה ובמדינות אחרות במערב.

לני דון מלוס אנג'לס מציגה את עצמה כדוגמנית ילידית ואקטיביסטית. היא בת לאומות הלאקוטה והינד־טֶסָה, ואשכנזייה. כיום יש לה כ־15 אלף עוקבים באינסטגרם. היא אחת הדוברות הרהוטות ביותר של הטיעון בדבר היותם של היהודים עם ילידי. היהודים, לשיטתה, הם פשוט ילידים של יהודה, ולפיכך הציונות היא פרויקט של דה־קולוניזציה. "היהדות היא דת ותרבות חקלאית הקשורה לארץ, ואנו היהודים משמרים קשר רוחני מקודש לארץ ישראל", היא כותבת בעמוד שלה. משפיענית אינסטגרם פופולרית עוד יותר היא דבי לכטמן, שמציגה עצמה כלטינה יהודייה. לכטמן חברה בכמה ארגונים עולמיים של קהילות ילידיות ויש לה יותר ממאה אלף עוקבים. לטענתה, המקרה החמור ביותר של ניכוס תרבותי בהיסטוריה האנושית הוא גנבת התנ"ך על ידי הנצרות. "התנ"ך - The Hebrew Bible - נכתב כאמנת השבט של העם היהודי, וכולל את המיתולוגיה השבטית שלנו, מסורות בעל פה ובכתב, חוקים ורשימות יוחסין". היהודים מצטיירים אפוא כמעין ילידים אמריקאים שנתלשו מעל אדמתם והושלכו לפינות רחוקות של העולם, "ממזרח אירופה ועד האמזונס הפרואני".

את טענת הילידיות היהודית משמיעים גם עיתונאים ואנשי ארגונים יהודיים בארצות הברית. בשנה האחרונה התפרסמו כמה מאמרים ברוח זו, בעיקר סביב "יום היליד העולמי", המצוין בתשעה באוגוסט. הם הדגישו למשל את החגים החקלאיים היהודיים, כגון שבועות, המוכיחים כי היהדות היא דת חקלאית בעלת זיקה לארץ.^[10] תנועת הילידיות היהודית צמחה כמובן כמענה לפעילותם של פעילים פלסטינים ופרו־פלסטינים הטוענים לילידיותם של הפלסטינים בפלסטין. ממים וסטוריז בטיקטוק שמבקשים להציג את התרבות והפולקלור הפלסטיניים מדגישים מאפיינים כמו ריקוד הדבקה, הרקמה הפלסטינית המסורתית והמקלובה. התפיסה העצמית של הפלסטינים כבני הארץ ותיקה כמעט כמו הזהות הפלסטינית עצמה; אך היא מאמצת כעת לקסיקון מושגים שמקורותיו בשיח ה־woke הפוסט־קולוניאלי, המשולב בתביעה העכשווית לאותנטיות.

כפי שראינו, תביעת האותנטיות הפלסטינית נענית בטיעון נגדי יהודי־ציוני המאמץ את אותו תחביר כמעט. "זכויות ילידיות אינן ניתנות להפקעה ואינן מאבדות מתוקפן", חוזרות ומדגישות הדוברות הילידיות של הציונות שהוזכרו קודם. זהו שיח אמריקאי מאוד. באופן פרדוקסלי, מי שמפתחות אותו הן בעיקר יהודיות אמריקאיות המתגוררות באל־איי - רחוק מאוד מהמולדת שעליה הן מתרפקות. קשה לומר שלהצדקה הזאת יש תפקיד מרכזי בתרבות הישראלית. אבל גם במסגרת התרבות הישראלית נעשים ניסיונות לייצר ילידיות ישראלית, יהודית או עברית, וזיקה לארץ שאינה דתית או לאומית - למשל במגוון מוצרי מזון מקומיים, כגון זיתים וגבינות, המבקשים לייצר הילה של שורשיות ואותנטיות עברית.

אך הטענה לשייכות אותנטית ושורשית לאדמת הארץ הצליחה לקנות אחיזה חלקית בלבד בתרבות הישראלית. האנתרופולוג זלי גורביץ' הראה לא מכבר כי "בחווייה הישראלית אין זהות מלאה, מובנת־מאלה, בין הישראלי וארצו", ומתקיימת רתיעה מפני התערות מוחלטת בארץ. הוא מזהה מסורת יהודית עתיקה של רתיעה כזאת, שתחילתה בתנ"ך עצמו.^[11] ואכן, גם אם לא יצהירו על כך, חלק

גדול מהיהודים בישראל מחזיקים בתפיסה שלפיה הילידים האותנטיים של הארץ הם הפלסטינים. אותה משיכה אל הפלסטיני האותנטי, המלווה כמובן בדחייה ורתיעה, התקיימה כמעט מראשית ההתיישבות הציונית. הדוגמה הידועה ביותר היא סגנון הלבוש והרכיבה של אנשי ארגון השומר, ששילבו בין הדגמים התרבותיים של קוזאק אוקראיני ובין אלה של פרש ערבי.^[12] הווריאציה הרומנטית של חיקוי הערבים אמנם נסוגה בעקבות מאורעות תרפ"ט, אבל הופיעה בצורות אחרות בדורות הבאים לפי הצורות התרבותיות הדומיננטיות של התקופה.

רוב היהודים בישראל לא יכירו באותה אותנטיות פלסטינית במישור הפוליטי, אך יאשרו זאת במישור הצרכני. מספיק לבקר בוואדי ניסנאס בחיפה בבוקר שבת כדי להיווכח בהשתוקקות של המעמד הבינוני הישראלי אל הירקות, המאפים והשמן ה"באלאדי" שמוכרים הפלסטינים, וכך גם בכל דוכן שבו נמכרת "פיתה דרוזית". ודוק, הגל המשמעותי האחרון של משיכה ישראלית לתרבות ילידית פלסטינית הוא בעיקרו צרכני-קולינרי. גל זה החל בסוף שנות השישים, אחרי מלחמת ששת הימים. **ספר התענוגות** של עמוס קינן היה אחד החיבורים הראשונים שביקשו להביא אל הבורגנות הישראלית את התרבות הקולינרית הילידית של הפלסטינים, גם אם אלו אינם נקראים בשמם. "הערבים מגלגלים את הלבנה הרכה לכדורים, ואת הכדורים הללו משמרים בצנצנות עם שמן זית. נסו", כתב קינן בפרק "הגבינות".^[13] תיאור זה מעיד שהשימוש בלבנה ובשמן זית עדיין לא היו מקובלים אצל יהודים אשכנזים בתקופה זו, והיה צורך להנחיל אותם במאמץ רב. כך גם השימוש בצמחי תבלין מקומיים. "כאשר אתה יושב עם ערבי ליד פתח ביתו, הוא רוכן קדימה, קוטף גבעול של עשב שאתה לא הבחנת בו, ומתחיל ללעוס אותו".^[14] קינן הוא שגייש בין המשיכה האידיאולוגית אל הילידיות, מבית מדרשה של האסכולה הכנענית בגרסתה השמאלית, ובין המשיכה אל הילידיות כסגנון חיים בוהמיני העתיד להפוך לנכס צאן ברזל של המעמד הבינוני הישראלי. במילים אחרות, אפשר לומר שגם אם ישללו מהפלסטינים כל איכות אחרת, לא תילקח מהם האותנטיות.

בזירה האינטלקטואלית הישראלית מעטים כיום הדוברים הבולטים המדגישים את הילידיות הצברית. בדורות הקודמים, רבים מאלה - כמו קינן - היו קשורים במידה כזו או אחרת לאידיאולוגיה הכנענית. הגיאוגרף מירון בנבנשתי היה גם הוא דובר בולט של עמדה זו. "אני אבן מאבניה של הארץ הזאת. אני בדיוק מה שאבא שלי רצה שאהיה: יליד", כתב.^[15] ועם זאת, בנבנשתי גם הכיר בכך שזהותו של הצבר החילוני, המתגאה במקומיותו הילידית ומשוכנע שזיקתו לארץ היא טבעית וחפה מאידיאולוגיה, "היא בעצם ביטוייה המזוקק של הציונות".^[16]

בנבנשתי עצמו הוא שחשף את הפבריקציה הציונית של שמות מקומות. מי שמטייל בנחלי הנגב עשוי להתרשם מהוד הקדומים התנ"כי של שמות כמו הר שגוב, עין יהב, מעלה עמיצה ונחל שחורת, אך למעשה, כפי שהראה בנבנשתי, שמות אלו נבדו ממוחם הקודח של חברי ועדת השמות שמינה בן-גוריון כדי להשיב לארץ את אופיה התנ"כי ולמחות את זכר השמות הערביים. יש מקומות שהוצמדו להם שמות המופיעים בתנ"ך אף שאין להם קשר של ממש למיקומו של האתר המקראי. אך מכיוון שאפילו בתנ"ך אין מספיק שמות מתאימים, החליטו חברי הוועדה לאלתר. הם מחקו מהמפה את שמותיהם הערביים

של המקומות, ששימשו את תושבי הארץ וחלקם אפילו שימרו שמות קדם-ערביים, ותחתם העניקו להרים ולנחלים שמות שחלקם חסרי כל משמעות ורק נושאים צליל פסאודו־תנ"כי אותנטי - מעין דיסנילנד מקראי, מלאכותי לגמרי.

פברוק על גבי פברוק

גם אני פבריקציה. השם הפרטי שלי, עפרי, יכול להיחשב דוגמה נוספת למנגנון הציוני של יצירת אותנטיות ילידית. הוריי, שהתרחקו מכל סממן "גלותי" והחזיקו בתפיסת עולם עברית-כנענית, העניקו לי שם המתקשר לעולם הטבע המקומי, רחוק מכל שם יהודי מסורתי. משנולדו הצברים הראשונים בפלשתינה ביקשו הוריהם לבדל אותם מהתרבות היהודית-גלותית באמצעות שמות עבריים כמו אלון, נורית או טליה, שרבים מהם התייחסו לכוחות טבע, צמחים ובעלי חיים. מעטות התרבויות המודרניות שבהן שמות מעולם הטבע נפוצים כל כך כמו בתרבות הישראלית. זר לו היה נחשף לשמות הצברים הישראלים היה עשוי לחשוב שנקלע לקבוצה ילידית בערבה האמריקאית. גודלנו כבני שבט טוטמיסטי הסוגד לטבע, גם אם רובנו חיים בעיר ואיננו יודעים אפילו לזהות את הצמח או החיה שעל שמה אנחנו נקראים.

שם המשפחה שלי, אילני, מתייחס גם הוא לעולם הטבע, אבל הגנאלוגיה שלו מסובכת יותר. מקור השם הוא בעברות מסורבל שסבי, קלמן אילני, בחר תחת שם המשפחה המקורי שלו, באום - עץ בגרמנית. הוא נולד בז'ליביצה שבפולין ב־1907. לאביו קראו פישל באום, והוא ככל הנראה נספה בשואה. בתקופה מסוימת בחיי חשבתי לאמץ לעצמי מחדש את שם המשפחה באום. ביקשתי ללכת בדרכם של אינטלקטואלים אנטי-ציונים גלתיים, שאימצו מחדש את השם המקורי של משפחתם בניסיון לבטל את שלילת-הגלות הציונית המוטמעת בזהותם.

אבל מה מקור השם באום? שם המשפחה הזה, כמעט בוודאות, היה בשימוש במשך דורות בודדים לפני שהוחלף בשם עברי. רובם המוחלט של שמות המשפחה היהודיים האשכנזיים הומצאו בסוף המאה השמונה-עשרה או בתחילת המאה התשע-עשרה, מתוקף צווים מנהלתיים של האימפריה האוסטרית או הרוסית. הסברה הרווחת היא שוועדות מטעם הקיסרות העניקו לבתי האב היהודיים שמות מומצאים לפי תבנית קבועה, לעיתים קרובות עם תחליות כגון גולד, וייס או שוורץ. היפותזת הוועדה מבוססת כנראה על כמה סיפורים שחיבר הסופר קרל אמיל פרנצוז שעסקו במקור השמות היהודיים בגליציה, אך ייתכן שהיא אינה מבוססת על סיטואציה היסטורית ממשית.^[17] עם זאת, אפשר לומר בוודאות שיהודים בגליציה אימצו לעצמם שמות משפחה גרמניים מומצאים במסגרת פרויקט הגרמניזציה של היהדות האשכנזית באזורים אלו. ברוח התקופה הם בחרו לעצמם שמות רומנטיים המתייחסים לתופעות טבע - הר ועמק, שמים ועץ. כך אימצו לעצמם אבותיי את השם באום. ייתכן שהדבר היה קשור גם לכך שהתפרנסו ממסחר בעץ, אחד מתחומי העיסוק הנפוצים אצל יהודים במזרח אירופה ובמרכזה.

אם כן, דורות לפני שדבקו בציונות, בעודם יושבים בגולה, אימצו לעצמם היהודים האשכנזים שמות מלאכותיים המבקשים להישמע אותנטיים וטבעיים. כבר במאה התשע-עשרה עוררו השמות האלה גיחוך בקרב הבורגנות הגרמנית. הם נחשבו לסממן של טפסנות חברתית מאולצת המגלמת דווקא את

החקיינות של היהודים. ההיסטוריון האנטישמי היינריך פון טרייצ'קה העיר בעניין זה כי באולמות הבורסה הגרמנית הגדושים ביהודים קל לפגוש מיני פרחים וגבעולי ורדים, בהתייחסות אירונית לשמות יהודיים נפוצים כמו בלום ורוזנצווייג.^[18] אפשר להשוות את הלעג הזה להתייחסות האירונית בת זמננו לשכונות פרווריות נובורישיות כמו "סביוני רמת אביב" או "סביוני חריש".

שמות מעוברתים כמו הר־זהב או אבן־פז, שהסרבול שלהם מעורר גיחוך לפעמים, יצטיירו באור אחר אם נזכור שגם המקור היהודי שלהם היה מלאכותי. שום משפחה לא נקראה גולדברג במשך מאות שנים. הזהות היהודית המודרנית היא תמיד כבר־מלאכותית. זה גם אחד ההסברים לכך שיהודים מיהרו כל כך לאמץ לעצמם שמות חדשים וזהויות חדשות שהציעו אידיאולוגיות מודרניות כמו קומוניזם וציונות.

אמנם בעידן המודרני, כמעט כל מסורת היא מומצאת וכמעט כל מקומיות היא קצרת מועד. ועם זאת, אין להכחיש שבמקומות רבים בעולם יש משפחות שחיות באותו מקום במשך דורות על גבי דורות. אבל אצל יהודים הדבר נדיר למדי. יהודים הם אנשים שזה מקרוב באו, אנשים חדשים. הזהות העברית־ציונית היא אמנם מפוברקת, אבל גם הזהות שקדמה לה מלאכותית. אנחנו יצורים מלאכותיים.

המצאת האותנטיות הגלותית

בניגוד לדון מלוס אנג'לס ולדובריה האחרים של הילידיות הציונית, כמה אינטלקטואלים יהודים פיתחו בעשורים האחרונים תפיסה שמציבה את הגלות כמצב הקיומי המהותי של היהדות. לשיטתם, העם היהודי לא קם בארץ ישראל, אלא דווקא בגלות. "לא נולדנו מן הארץ", טענו האחים דניאל ויונתן בויריין במאמרם המכונן "אין מולדת לישראל".^[19] לשיטתם, היהדות היא צורה תרבותית שצמחה בתנאים של גולה, והיא היוותה תמיד איום חמור על "תפיסות של תרבות ילידית מסוגרת". החלופה שהם מציבים היא "זהות גלותית", כזאת שאינה כבולה למקום מוגדר.

אליבא דבויריין, חז"ל "המציאו את הגלות"; הגלות, ולא המונותאיזם, היא התרומה החשובה של היהדות לעולם. אך למעשה, האחים בויריין עצמם (ובמיוחד דניאל) המציאו מחדש את הזהות הגלותית בשנות התשעים, כאופציה תרבותית אטרקטיבית לאינטלקטואלים ולאנשי שמאל יהודים שמאסו במחדליה ובפשעיה של מדינת ישראל. אחד החיבורים המסמנים מגמה תרבותית זו הוא ספרה של הפילוסופית ג'ודית באטלר Parting Ways, שראה אור ב־2022. באטלר מעלה שם על נס את הגלות ומכנה אותה "מסורת יהודית של עקירה". בשנים האחרונות התיאור הבויריני של היהודים כחסרי מקום מקבל במהירות ניסוח חדש, רדיקלי יותר, שבו הגולה היא המולדת של היהודים. כך למשל, בית הכנסת הפרוגרסיבי "צדק" בשיקגו עמל על פיתוח צורה חדשה של גלותיות "באמצעות יצירת טקסים שחוגגים במפורש את רעיון הגלות כמולדת".

הגדרת הזהות הזאת קורצת במיוחד ליהודים אמריקאים, שמושפעים במיוחד משיח הילידיות ובה בעת רואים בארצות הברית את ערש הזהות היהודית בצורתה המוכרת להם. אך בשנים האחרונות היא מושכת גם ישראלים לשעבר המשתקעים בחו"ל. אף שהם נושאים זהות תרבותית ישראלית־עברית לגמרי, חלקם מנסים ליצור לעצמם זהות חדשה של יהודי גלותי, מעין undoing של השפעת הציונות. הם

חובשים קסקט, לומדים כמה משפטים ביידיש ולפעמים אפילו מתחילים לאכול דג מלוח. למעשה, זוהי צורה נוספת של חיפוש אותנטיות יהודית, שדומה מבחינות רבות לאימוץ המסורבל של זהות תרבותית גרמנית או עברית שורשית - אותם מופעים מאומצים של חיפוש אותנטיות שבהם התמחו "יהודים חדשים" בדורות קודמים. בכל פעם שהם ניצבים בחברת יהודים לא ישראלים, ההבדל נחשף: החזקת הגוף, חיתוך הדיבור וגם תפיסת העולם של אותם גלותיים חדשים היא ישראלית-ציונית לחלוטין.

אין זו אלא נוסטלגיה להווייה שלא קיימת. המודל הנכסף של היהודי הגלותי מבוסס לרוב על צורות מוכרות של אידיאליזציה רומנטית של האוסטיון, יהודי מזרח אירופה (או לעיתים של יהודי ארצות האסלאם). צורות אלו צמחו בקרב יהודי גרמניה בראשית המאה העשרים, למשל בסיפורי החסידים של מרטין בובר. לפיכך האידיאל של היהודי הגלותי יהיה בדרך כלל היהודי המסורתי מן השטעטל, ולא הסוחר או הבנקאי היהודי מוול סטריט. במקרים רבים האדרה נוסטלגית זו של הגלות גם מזהה את היהודים עם הצד המוכפף ורואה בהם קורבנות של הציוויליזציה האירופית. היא נוטה להתעלם מהאמביוולנטיות של המצב היהודי, שאי-אפשר לכפות עליו שיוך לקטגוריות כאלה. יהודים אמנם זוהו לעיתים כאוריינטליים וכברבריים, דימויים המקושרים למוכפף הקולוניאלי; אבל במקרים רבים ומהותיים, הם זוהו והזדהו דווקא כהתגלמות הרציונליות המערבית.

אפשר לתאר את הכמיהה היהודית אל המערב כתוצר של קולוניזציה עצמית,^[20] אך כפי שמראה מי' סילבר בספרו **בשליחות המערב**, מאז סוף המאה התשע-עשרה לכל המאוחר היו היהודים חלוצים בתהליכי מודרניזציה מערבית בחברות שבהן חיו. "לא רק שהיהודים לא מרדו במערב - אלא הם ממש התאהבו בו", כתב סילבר. הטענה כי היהודים הם קורבנות לא מודעים של הקולוניזציה המערבית מעלה שאלות, אם מביאים בחשבון את ההתלהבות שבה התגייסו לפרויקט המערביות עד שזה הגדיר לגמרי את זהותם והם זוהו איתו לפעמים יותר מכל קבוצה אחרת. בכל אופן, קשה מאוד להשוות בין העמדה היהודית ביחס למערב ובין זו של תרבויות ילידיות הכפופות לקולוניאליזם.

אם כן, ההצבה של יהודים בגולה כנתינים קולוניאליים היא מאולצת. אך חוסר הדיוק שבהשוואה זו אינו הבעיה הגדולה ביותר. הבעיה העיקרית עם האידיאליזציה של היהודי הגלותי ה"אותנטי" היא העובדה שאידיאליזציה כזאת ממסגרת את הקיום של מיליוני יהודים ישראלים - חלק הארי של העם היהודי - כקיום יהודי פגום. זוהי צורה חדשה של שלילה, המגיבה לשלילת הגלות הציונית אך משכפלת את אותו מהלך, הפעם דרך שלילת היהודי הריבוני. בגרסאותיה הבוטות היא עושה במובלע דה-הומניזציה ליהודים ישראלים, ומתוך כך גם ליהודים ציונים ברחבי העולם.

הקיום קודם למהות; אין צורך לאמץ את הציונות או לתמוך בה כדי להכיר בכך שזוהי התצורה העיקרית של קיום יהודי כיום.

העתיד הוא הקרקע

יהודים מודרניים הם יצורים ללא מקור. אין להם שום מצב סטטי או מהות לחזור אליהם, אפילו לא באופן תיאורטי. יורי סלזקין, בספרו **המאה היהודית**, אפיין את היהודים כמיעוט של נוודי שירות. לפי הגדרתו, היהודים הם המקרה המובהק והמייצג של "מרקוריאנים" - אומה המתאפיינת בכספיות. הבית היהודי לא היה שייך לנוף; "הוא היה קליפה יבשה שהכילה את האוצר האמיתי - את בני ישראל והזיכרון שלהם".^[21] לפיכך הפכו היהודים לסמל הדינמיות המודרנית והמודרניות בכלל.

אין מקום ליהודים - הם תמיד לא במקום. משום כך, שיח הילידיות יציב תמיד את היהודים כדבר שאינו במקומו, גם אם לא יודה בכך. וכפי שיודעים האנתרופולוגים, דבר שאינו במקומו הוא לכלוך שיש לסלקו. אין בכך כדי לגרוע מתקפותה של הטענה הפלסטינית לילידיות; אבל הניסיון למצוא פתרון פוליטי המבוסס על שיח הילידיות והשייכות האותנטית הוא מסוכן כשמדובר בשאלה היהודית, שלמעשה לא נפתרה מעולם.

העיתונאית והאינטלקטואלית האמריקאית לידיה פולגרין טענה לאחרונה נגד הרעיון הפרוגרסיבי-לכאורה בדבר רסטורציה של אדמות לעמים הילדיים. כפי שהיא מציינת, התפיסה הזאת היא הד שמאלני לפנטזיות הקדומות של הימין, שלפיהן הזכות לחיים במקום מסוים מבוססת על קשר ארכאי למקום.^[22]

הפנטזיה שלפיה כל אחד ישוב למקומו הטבעי מגלמת שאיפה מסוכנת לטוהר. שום צורה של נוסטלגיה לא תסייע לשיפור המצב בישראל/פלסטין, אם נוסטלגיה לתקופת התנ"ך ואם לתקופת הפלמ"ח, לעיירה היהודית או לצפת במאה השש־עשרה. כפי שציין בנבנשתי, גם מבחינת הדור הצעיר הפלסטיני עץ הזית הוא מיתוס יותר מאשר מציאות חיה.

כי בינתיים הארץ שינתה את פניה. היא עברה טרנספורמציה טוטלית עד כדי כך, שארץ ישראל ופלסטין אינן קיימות עוד למעשה. זו כבר אינה ארץ הצבי התנ"כית, וגם לא המולדת הנוסטלגית של הפלסטינים, עם משוכות הצבר ועצי הזית. הארץ כוסתה במרצפות אקרשטיין ובאספלט, במרבדי דשא סינתטי ובמסכי פלזמה. הפאונה והפלורה שלה השתנו לבלי הכר. הציפורים שציוצן נשמע בארץ הן בחלקן הגדול ציפורים בינלאומיות, דיאספוריות, שהופצו ברחבי העולם בחסות הגלובליזציה. שמותיהן אינם מופיעים בתנ"ך ולא בפולקלור העממי הפלסטיני. במקווי המים חיים צבי מים ואיגואנות מאמריקה. אמנם נעשים ניסיונות לשמור על המינים הילדיים לצורך שימור המגוון הביולוגי ובשירות תעשיית התיירות, אך הניסיונות האלה בעצמם נעשים באופן מלאכותי לגמרי.

המילה אותנטי הוכתרה כמילת השנה של מילון ובסטר לשנת 2023. בעידן הבינה המלאכותית, המאמץ לזהות את האותנטי בתוך המלאכותי מקבל משמעות חדשה. אך אין לשכוח כי התקופה ההיפר־טכנולוגית וההיפר־מלאכותית שבה אנו חיים היא גם הזירה שבה יצטרך להתקיים כל עתיד של תושבי הארץ הזאת. אנו עתידים לחיות במרחבים רבודי טכנולוגיה, וירטואליים ונטולי קרקע. האדמה נסחפת, בכמה וכמה מישורים.

במלחמה הנוכחית נעקרו מבתיהם מיליוני פלסטינים ומאות אלפי ישראלים. גם אם הם ישובו לבתיהם, העקירה הזאת מסמנת קיום עתידי שאין בו קרקע יציבה. מכל מקום, התרפקות על קיום ילידי שורשי לא תסייע לאיש מאיתנו. אנחנו אנשים חסרי מקור, יצורים סינתטיים, שחיים על מרבדי דשא סינתטי.

הערות שוליים

- [1] † חנה ארנדט, **המצב האנושי**, בתרגום אריאלה אזולאי ועדי אופיר, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2013.
- [2] † עמנואל לוינס, "היידגר, גגארין ואנחנו", **חירות קשה: מסות על היהדות**, בתרגום עידו בסוק, תל אביב: רסלינג, 2007, עמ' 311-314.
- [3] † חנה ארנדט בריאיון עם גינטר גאוס. ראו Hannah Arendt (1964) - What Philosophy Overdose, "Hannah Arendt (1964) - What Remains? (Full Interview with Günter Gaus)", Youtube, August 21, 2021, 54:46.
- [4] † William Penn, William Penn's *Account of the Lenni Lenape or Delaware Idians*, Somerset: Middle Atlantic Press, 1970.
- [5] † William Penn, "William Penn on the Leni Lenape(Delaware): Letter to the Committee of the Free Society of Traders, 1683," August 16, 1683.
- [6] † Peter Kolbe, *Caput Bonae Spei Hodiernum*, Nürnberg: P. C. Monath, 1719, p. 22.
- [7] † Howard Eilberg-Schwartz, *The Savage in Judaism: An Anthropology of Israelite Religion and Ancient Judaism*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1990, pp. 37-39.
- [8] † גו"פ הגל, **רוח הנצרות וגורלה**, בתרגום גדי גולדברג, תל אביב: רסלינג, 2005, עמ' 10.
- [9] † פרנץ קפקא, "שאיפה להיות אינדיאני", **רופא כפרי**, בתרגום אילנה המרמן, תל אביב: עם עובד, 2000, עמ' 36.
- [10] † Ben M. Freeman, "World Indigenous Day: Recognizing Jews' Ties to the Land of Israel," ראו למשל, The Jerusalem Post, August 9, 2023; Ryan Bellerose, "re Jews Indigenous to the Land of Israel?", Tablet, February 9, 2017.
- [11] † זלי גורביץ', **על המקום**, תל אביב: עם עובד, 2007, עמ' 22.
- [12] † ישראל ברטל, "קוזק ובדווי: עולם הדימויים היהודי החדש", **קוזק ובדווי: עם וארץ בלאומיות היהודית**, תל אביב: עם עובד, 2007, עמ' 68-80.

[13] ↑ עמוס קינן, "הסלטים והגבינות", **ספר התענוגות**, תל אביב: לוי־אפשטיין, 1970, עמ' 34-36.

[14] ↑ "העשבים נותני הריח והתבלינים נותני הטעם", **ספר התענוגות** (לעיל הערה 13), עמ' 50-54.

[15] ↑ אצל ארי שביט, "תשכחו מהציונות", **הארץ**, 5.8.2003.

[16] ↑ מירון בנבנשתי, **חלום הצבר הלבן: אוטוביוגרפיה של התפכחות**, ירושלים: כתר, 2012.

[17] ↑ בעניין זה ראו Johannes Czakai, "Of Bug Crushers and Barbaric Clerks: The Fabricated History of Jewish Family Names in Karl Emil Franzos' 'Namensstudien' (1880)," *The Leo Baeck Institute Year Book* 67(1), 2022, pp. 39-54.

[18] ↑ Heinrich von Treitschke, *Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert* Leipzig: von S. Hirzel, 1879, p. 377 (מצוטט אצל צ'אקאי, שם).

[19] ↑ דניאל בויארין ויונתן בויארין, "אין מולדת לישראל: על המקום של היהודים", **תיאוריה וביקורת** 5, 1994, עמ' 79-105.

[20] ↑ כך מתאר יצחק לאור את מה שהוא מכנה "השלמה יהודית עם הקולוניזציה של עמנו". ראו יצחק לאור, **צד מערב**, רמת גן: אפיק, 2017, עמ' 20-21.

[21] ↑ יורי סלזקין, **המאה היהודית**, בתרגום כרמה פלד ושחר פלד, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 2009, עמ' 20.

[22] ↑ Lydia Polgreen, "Restoring the Past Won't Liberate Palestine," *The New York Times*, February 18m 2024

ד"ר עפרי אילני הוא עורך "הזמן הזה".
